

Arkeologisk schaktningsövervakning

Arkeologi vid Skäfthammars kyrka

Skäfthammar 1:11
Skäfthammars socken
Östhammars kommun
Uppland

Bent Syse

Arkeologisk schaktningsövervakning

Arkeologi vid Skäfthammars kyrka

Skäfthammar 1:11
Skäfthammars socken
Östhammars kommun
Uppland

Bent Syse

Omslagsbild: I.H. Rhezelius teckning av Skäfthammars kyrka 1636.

Upplandsmuseets rapporter 2014:14
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Bent Syse
Planframställning där inget annat anges: Bent Syse
Vetenskaplig granskning: Anna Ölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674

© Upplandsmuseet, 2014

Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

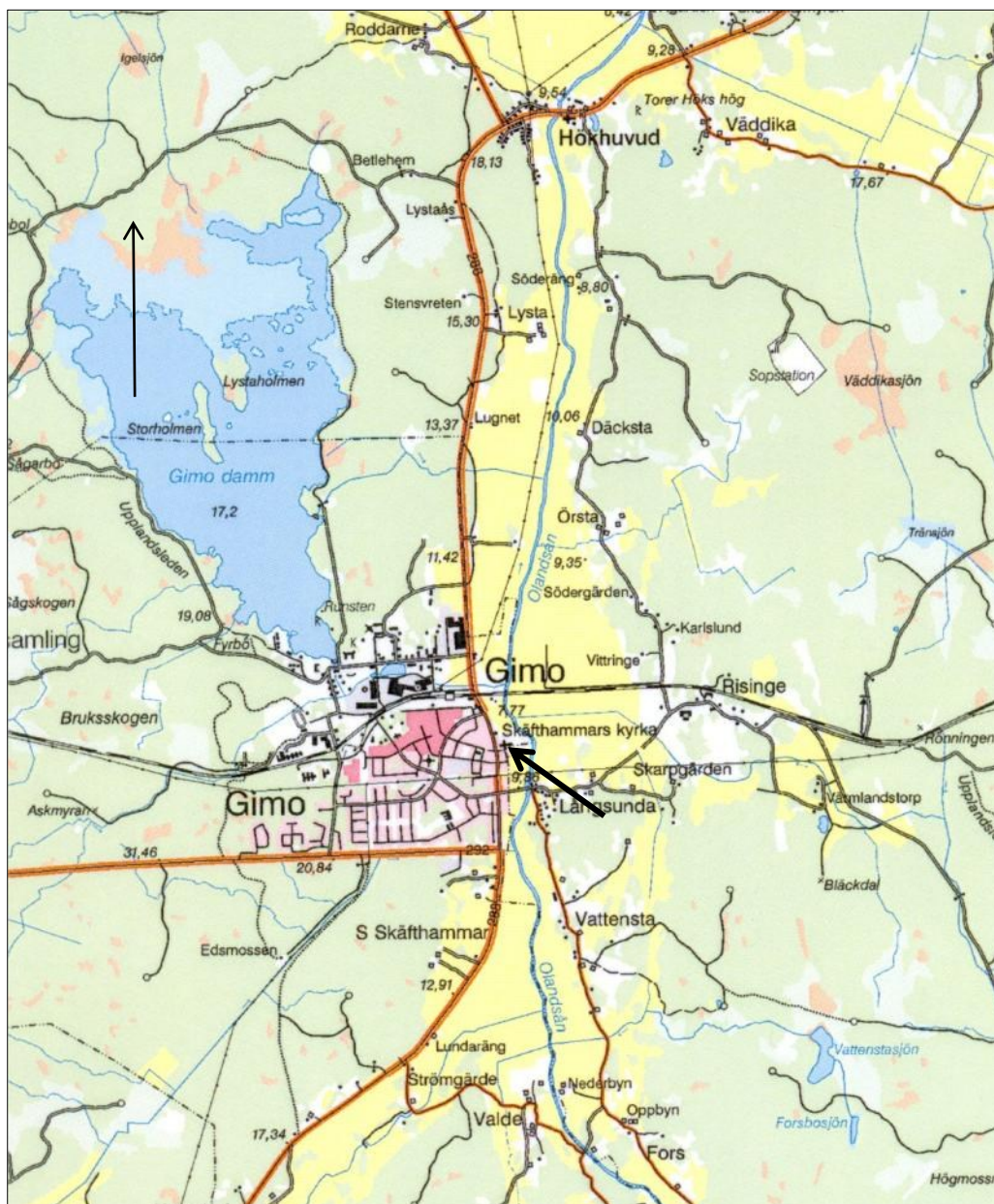
Innehåll

Inledning	6
Bakgrund	7
Skäfthammar kyrkas byggnadshistoria	7
Undersökningen	8
Syfte, metod och genomförande	8
Resultat	9
Diskussion och tolkning	17
Sammanfattning	17
Administrativa uppgifter	18
Referenser	18

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under juni och augusti månad 2014 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Skäfthammars kyrka i Uppland. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län, kulturmiljöenheten (dnr 431-78-14, beslutsdatum 2014-04-23). Arbetet omfattade övervakning av markarbete för nedläggning av bergvärmeledningar. Beställare var Hökhuvud, Ekeby och Skäfthammars kyrkliga samfällighet. För det arkeologiska arbetet svarade Bent Syse som också författat rapporten.

Figur 1. Översikt som visar läget för Skäfthammars kyrka i förhållande Gimo.

Bakgrund

Skäfthammars kyrka är belägen ca 4,5 mil nordost om Uppsala. Kyrkan ligger i östra kanten av Gimo samhälle, på en svag höjd om ca 20 m.ö.h. i det öppna slättlandskapet 200 m från Olandsån. På en höjd nordväst om kyrkan står klockstapeln från 1747.

Skäfthammars kyrkogård omges av en kallmurad gråstensmur. I söder finns en ingång med putsade, vitkalkade grindstolpar med järngrind. Som synes av nedanstående teckning har södra ingången haft en troligen medeltida stiglucka, som revs under 1800-talet. I 1829 års inventarium omnämns; ”I kyrkogårdsporten ligger en gammal runsten, som med sin längd intager hela portens bredd” (Stenberg 1951). Kyrkogården utvidgades åt norr omkring 1930 och då tillkom sannolikt den norra öppningen i muren. 1967 sker en stor kyrkogårdsutvidgning ner mot Olandsån i öster (Vård och underhållsplan 2006).

Figur 2. I.H. Rhezelius teckning av Skäfthammars kyrka 1636. Ur Stenberg 1951.

Ca 100 m öster om kyrkan ligger fornlämningen Skäfthammar 48:1, som är registrerad som en samlingsplats. På denna ca 4000 m² stora yta finns noterat en marknadsplats på storskifteskartan från 1761-62 samt på en karta från 1630-40 som finns i Korsnäs arkiv. Lösfynd i form av tegelrester, enstaka slaggbitar och mynt från 1600-talet har plockats upp inom ytan. På platsen har handelsutbyte i äldre tid ägt rum mellan bönder och skärgårdsbefolkning. Marknadsplatsens bodar stod kvar in på 1950-talet (Bygd att vårda 1984).

Skäfthammar kyrkas byggnadshistoria

Skäfthammar kyrka är en salkyrka av gråsten som började byggas under 1450-talet. Den tunnvalvda sakristian är troligen byggd ett par århundraden tidigare medan dopfunten visar på en ännu äldre datering, kanske från slutet av 1100-talet (Bonnier 1987). Av denna byggnadsutveckling kan man ana att nuvarande kyrka kan ha haft en föregångare i trä medan dopfunten första placering är osäker. Till denna eventuella

första träkyrka har möjligen haft nuvarande sakristia hört (Blent et al 1997). Invändigt är kyrkan valvslagen med en rik dekoration av senmedeltida kalkmålningar, som efter överkalkning under 1700-talet, togs fram vid 1915 års restaurering (Stenberg 1951).

Figur 3. Flygfoto över Skäfthammars kyrka. Foto Flygtrafik AB, 1936. FLY1375, Upplandsmuseet. Här syns kyrkogårdens utbredning efter utvidgningen 1930 men innan utvidgningen österut 1967.

Undersökningen

Syfte, metod och genomförande

Syftet med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera eventuella lämningar efter en äldre kyrka, äldre gravar och lämningar efter den medeltida stigluckan.

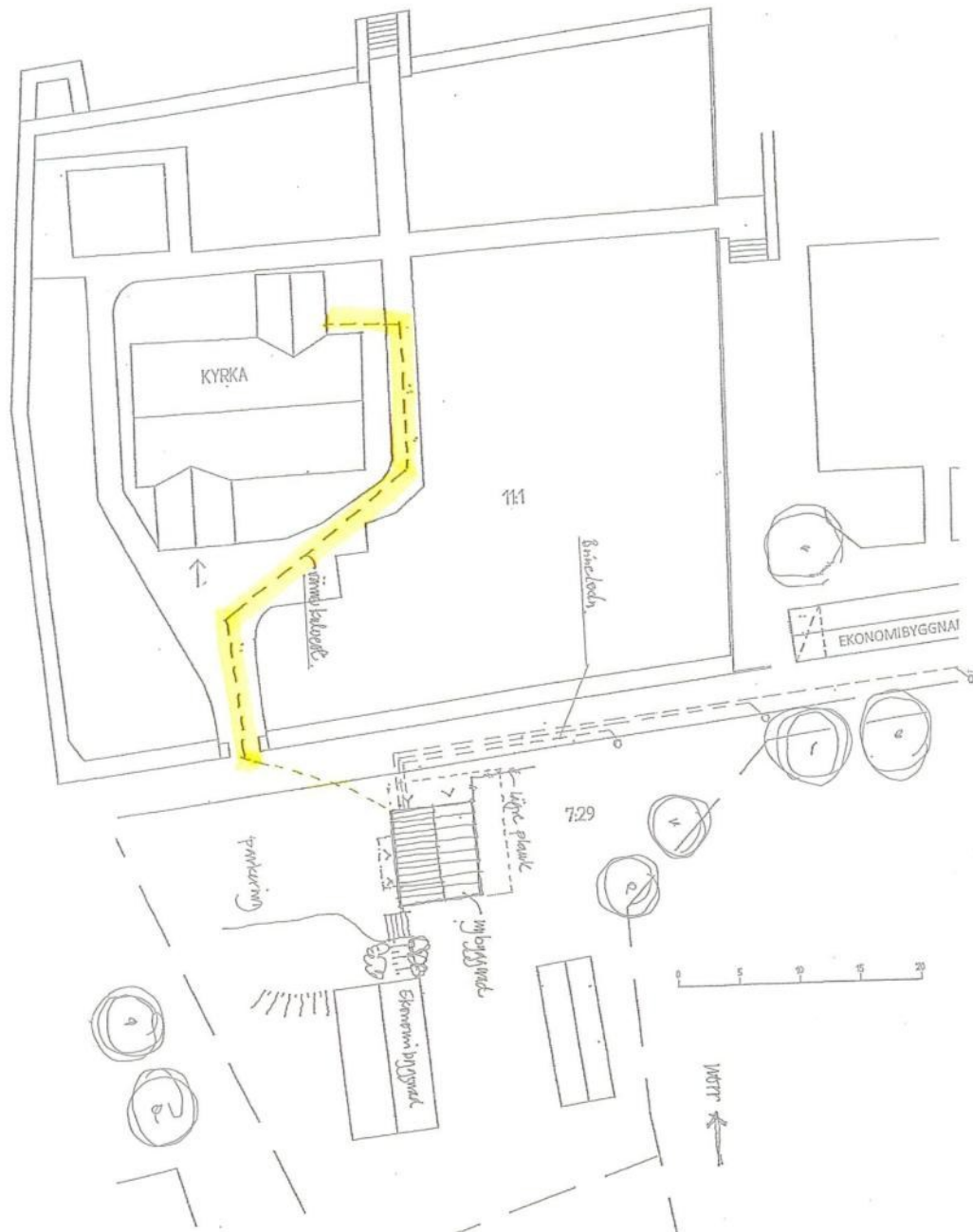
Arbetena invid kyrkan omfattade två moment. Det första som skedde var att gräva en grop invid östra väggen till sakristian, så att arbetena med att borra hål för kommande bergvärmeledningar kunde utföras. Detta skedde i juni 2014. Det andra arbetet var att gräva bergvärmeschaktet från sakristian och fram till utgången vid södra bogårdsmuren, vilket skedde i augusti 2014.

Utöver detta har det också genomförts borrning av tre borrhål för bergvärmen och schakt mellan dessa och det nyuppförda huset för värmecentral samt mellan detta och ingången till kyrkogården. Dessa arbeten övervakades inte. Schaktningsarbetena utfördes med en mindre grävmaskin, där schakten kom att få en bredd av ca 0,7-0,8 m och ett djup av ca 1,1 m.

Det arkeologiska arbetet omfattade uppmätning och beskrivning av schakten samt framkomna bebyggelselämningar. Dessa dokumenterades genom konventionell ritning och beskrivning samt fotodokumentation. Lägesbestämning i X och Y led gjordes utifrån kyrkan samt bogårdsmuren. Ingen höjdmätning (Z-värde) av lämningarna gjordes, utan alla höjdvärden anger djupet i meter under befintlig markyta.

Påträffades ben återbegravdes i schaktet i samband med igenfyllning.

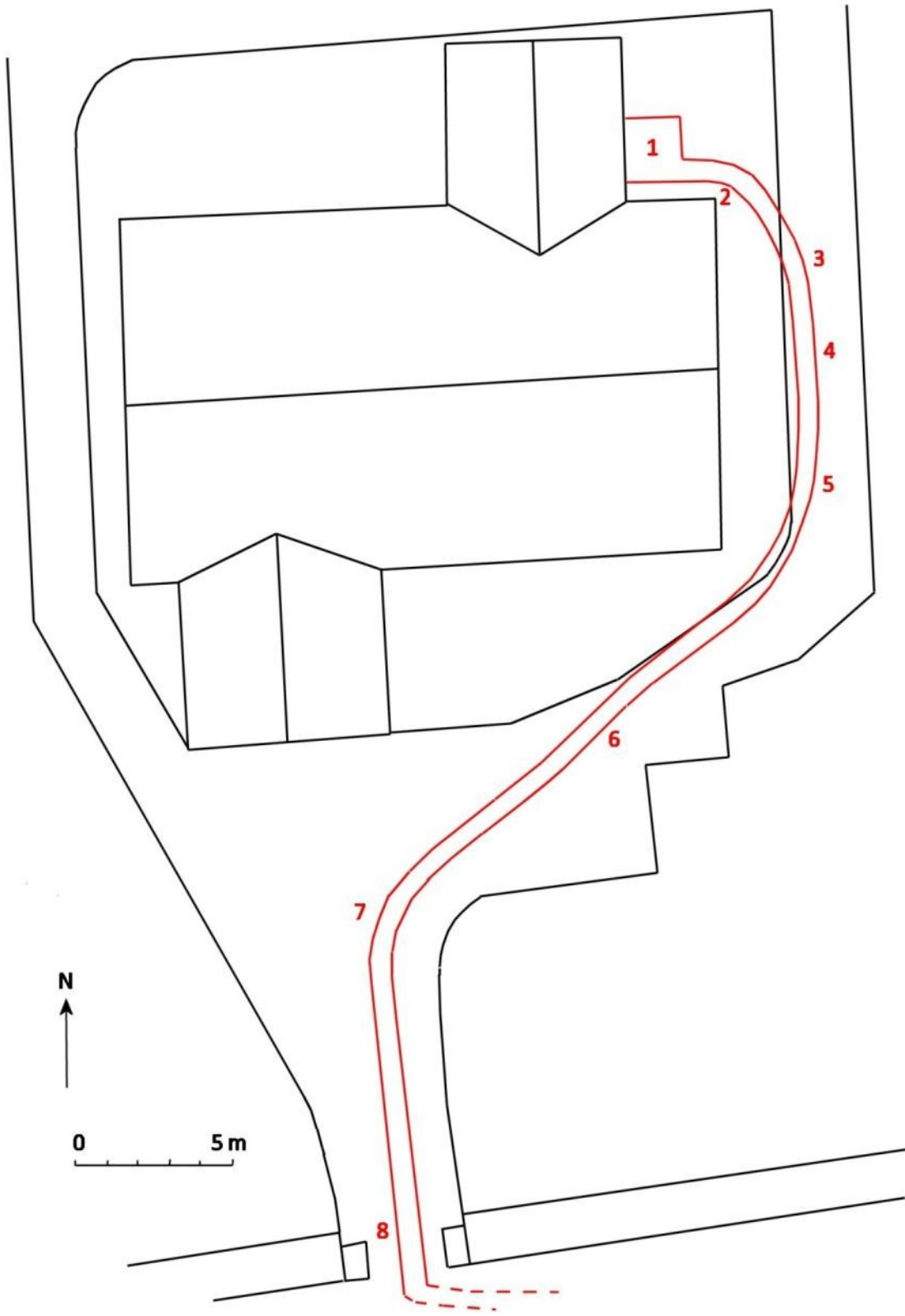

Figur 4. Arbetsritning för nedläggning av bergvärme framställd av Kilgren arkitektkontor AB i Uppsala. Den gulmarkerade sträckningen följdes av arkeologisk övervakning. Skala 1:600.

Resultat

Nedan presenteras de arkeologiska observationer som gjorts i samband med schaktningarna för bergvärmeledningar in i kyrkan. Observationspunkterna finns inlagda på figur 5 och beskrivs därefter fortlöpande.

Figur 5. Grundplan med upptaget schakt och åtta olika observationer. Skala 1:200.

Nr 1

Gropen invid östra väggen mot sakristian togs upp den 19 juni. Då schaktades en yta om ca 2 x 2 m med ett djup av ca 1 m. Schaktet gick ända fram till sakristians grundmur och slutade ca 0,7 m från kyrkans norra vägg. Lagerbilden i schaktet var att överst fanns ett 0,3 m tjockt lager med mylla. Därunder ett 0,1 m tjockt lager innehållande tegelflis och en del kalkbruk. Sedan vidtog ren mo och sand. Inga synliga begravningar fanns inom denna yta. Endast ett fåtal lösa benbitar fanns i fyllningen.

Figur 6. Gropen som togs upp vid sakristians östra vägg. Foto från nordost, 2014-06-19.

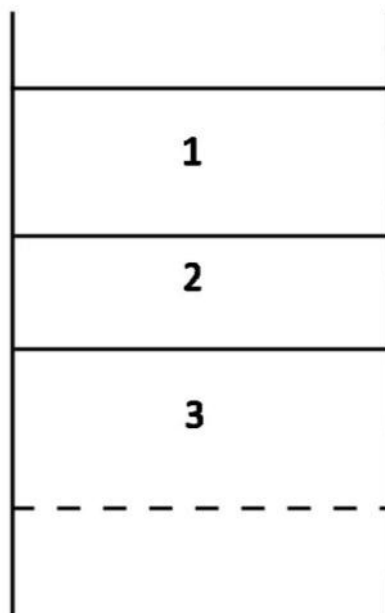
Figur 7. Gropen vid sakristians östra vägg. Under kyrkans norra vägg kragar grundstenarna ut ca 0,5 meter. Foto från nordost, 2014-06-19.

Nr 2

Efter uppehåll under resterande del av juni och juli återupptogs arbetena med schaktet den 13 augusti. Innan detta hade det utförts borrningar för bergvärmen och schaktningar för ledningarna in till den nya värmecentralen. Schaktet fortsatte från gropen vid sakristian runt kyrkan vidare söderut. Strax utanför kyrkans nordöstra hörn dokumenterades en sektion av lagerbilden, som inte hade förändrats nämnvärt efter gropen. Just här vid hörnet återfanns två begravingar i botten och i kanten av schaktet. Dessa påverkades inte av schaktningarna och fick ligga kvar ostörda.

Figur 8. Foto av schaktet där det rundar nordöstra hörnet av kyrkan. Foto från nordväst, 2014-08-13.

Figur 9. Schematisk sektion vid nordöstra hörnet till kyrkan. Lager 1 är mylla. Lager 2 är mjälblandad mylla. Lager 3 består av sandblandad mjäla, tillsynes ren, men då två begravingar låg i botten av schaktet, så borde den vara påverkad av dessa nedgrävningar. Streckad linje markerar schaktbotten. Skala 1:20.

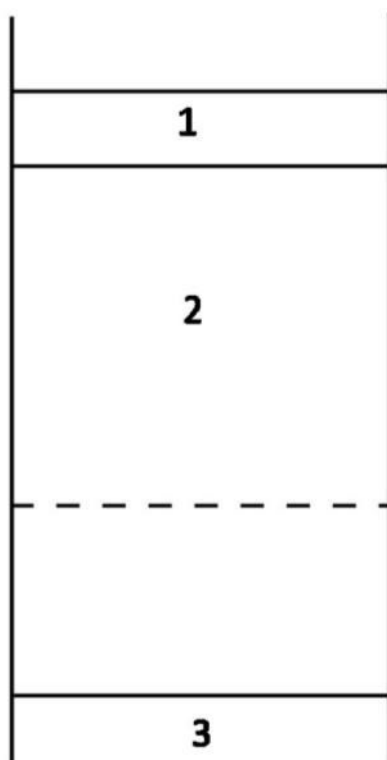
Nr 3

Vid nr 3 i figur 5 förändrades lagerbilden något. Det blev tjockare lager med påverkad mjäla/sand och den rena mjälan låg på ett större djup.

Figur 10. Foto av schaktet parallellt med kyrkans östra vägg. I partiet där gräsmattan börjar blev det djupare ner till ren mjäla. Foto från norr, 2014-08-13.

Nr 4

Mitt för koret upprättades en sektion. Här var lagret med sandblandad mylla ca 1,4 meter tjockt. För att få reda på var den sterila mjälan fanns grävdes en grop i schaktet. Här påträffades strax under schaktdjupet på -1,1 m ett flertal begravningar.

Figur 11. Schematisk sektion strax öster om koret. Lager 1 består av grus från gången runt kyrkan. Lager 2 är sandblandad mylla. Lager 3 är den opåverkade mjälan. Streckad linje markerar schaktdjup. Begränsningen för lager 3 noterades efter att en mindre grop grävts ner under schaktdjup. Skala 1:20.

Nr 5

Strax innan schaktet vek av runt sydöstra hörnet av kyrkan framkom en ansamling med en del kantig sten uppblandad med mylla. Den låg ca 1,5 m innan hörnet och ca 2 m ut från östra väggen. Bredden i schaktet var ca 1,5 m. Stensamlingen ser inte ut att vara resterna efter en stenkista för dränering utan snarare att man vid ett tillfälle grävt ner ett antal större stenar.

Nr 6

Från sydöstra hörnet av kyrkan fram till öppningen i bogårdsmuren övervakades inte schaktningen. Vid punkt nr 6 framkom en större sten i schaktet. Några andra stenar intill denna kunde inte iakttas. Längs denna sträcka från nr 5 fram till nr 8 fanns inte heller några synliga begravningar i schaktet, utan här framkom enstaka lösa ben i fyllningen.

Figur 12 (th). Stenansamlingen vid nr 5 strax före sydöstra hörnet. Foto från norr, 2014-08-13.

Figur 13 (tv). Schaktsträckningen på södra sidan av kyrkan. I mitten syns den större stenen som låg vid punkt nr 6. Foto från sydväst, 2014-08-14.

Nr 7

I den svaga böjen där schaktet ledde ner till öppningen i bogårdsmuren fanns en ca fyra meter lång sträcka med ett sotlager innehållande slaggbitar. Lagret var 0,1 m tjockt och låg under det översta myllalagret, ca 0,4 m under markytan. Lagret fanns endast på den västra sidan av schaktet och bör alltså ha en utbredning åt väster. Möjligen har detta varit en plats för metallarbete i samband med byggnationen av kyrkan eller andra reparationer.

Figur 14. Schaktet fram mot ingången. I kröken fanns ett sotlager innehållande en del slagg (här förstärkt med en röd linje). Foto från nordost, 2014-08-14.

Nr 8

Vid schaktningen genom ingången till kyrkogården låg den rena sanden på ett djup av ca 0,7 m under mark. Någon tydlig grundläggning under öppningen fanns inte utan här framkom endast en del mindre stenar. Ett par större stenar låg på östra sidan strax norr om den östra grindstolpen. Utanför öppningen mot söder framkom ett antal nedgrävda elledningar. Troligen fanns också sådana på västra sidan om schaktet in genom öppningen.

Eventuella större grundstenar under grindöppningen kan ha försvunnit vid tidigare schaktningar. Brukligt är att även öppningar ofta har en tydlig stengrund i likhet med intilliggande bogårdsmur.

Figur 15. Schaktet genom grindöppningen. Ett par större stenar fanns direkt under markytan på östra sidan innanför grinden. I övrigt fanns endast mindre stenar direkt under marken vid ingången. Foto från norr, 2014-08-14.

Figur 16. Schaktet genom grindöppningen. Utanför öppningen låg det nedgrävda elledningarna parallellt med bostadsmuren. Foto från söder, 2014-08-14.

Diskussion och tolkning

Syftet med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera eventuella lämningar efter en äldre kyrka, äldre gravar och lämningar efter den medeltida stigluckan.

Den nu utförda schaktningen påvisade inga äldre byggnadslämningar under marken. Några spår efter en föregångare till nuvarande stenkyrka kunde inte påvisas. Gravarna fanns i stor omfattning öster om koret, men då dessa låg på ett djup lägre än schaktet kan de också finnas inom övriga partier runt kyrkan.

Av den på Rhezelius teckning avbildade stigluckan fanns inga tydliga spår. Möjligen kan de större grundstenarna som låg på östra sidan ha utgjort grunden till denna, som i så fall kan ha varit större och bredare både på in- och utsidan om intilliggande mur. Den tidigare omtalade runstenen påträffades inte. Troligen är denna runsten (Skäfthammar 17:1) (U1132) identisk med den som nu står uppställd vid södra änden av Gimo damm, ca 2 km åt nordväst. Johannes Bureus undersökte stenen 1594, då den fanns placerad invid Olundsån ca 500 meter nordost om kyrkan. Stenen ska därefter ha flyttats någon gång mellan 1728 och 1829 till porten i kyrkogårdsmuren då den omnämndes i inventariet. Vid nästa omnämmande 1866 står den på nuvarande plats (Upplands runinskrifter 1957).

Däremot påträffades indikationer från annan verksamhet i närheten av kyrkan. En indikation av byggnadsaktivitet, gjutning eller smide, har ägt rum inom ett område på södra sidan av kyrkan. Detta kan ha skett i samband med uppförandet av nuvarande kyrkobyggnad under slutet av 1400-talet. En annan förklaring till detta sotlager innehållande slagg är att någon av kyrkklockorna har gjutits i närheten av denna plats. I så fall kan denna aktivitet skett under 16-1700-talen. Storklockan göts 1746, Mellanklockan omgöts 1747 och Lillklockan göts 1658 (Stenberg 1951).

Sammanfattning

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi, utfört en schaktningsövervakning i samband med schaktning för nedläggning av bergvärmeledningar vid Skäfthammars kyrka under juni och augusti månader 2014. I schakten påträffades inga lämningar från någon äldre kyrka. Ej heller påträffades några tydliga spår efter den medeltida stigluckan. I ett område strax söder om kyrkan påträffades ett lager med sot och slagg. Möjligen har kyrkklockorna gjutits i anslutning till denna yta.

Administrativa uppgifter

Plats: Skäfthammars kyrka, Östhammars kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Kyrktomt.

Undersökningstyp: Schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Markarbeten i samband med nedläggning av ledningar för bergvärme.

Uppdragsgivare: Hökhuvud, Ekeby och Skäfthammars kyrkliga samfällighet.

Fältarbetsperiod: 19/6 och 13-14/8 2014.

Upplandsmuseets projektledare: Bent Syse.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-425-2014.

Upplandsmuseets projektnummer: 8481.

Länsstyrelsens handläggare: Tony Engström.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-78-14, 2014-04-23.

Koordinatsystem: -

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd påträffades.

Referenser

Litteratur, arkiv och övriga källor

Bonnier, Ann Catherine. 1987. Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250-1350. Uppsala Fornminnesförening och Hembygdsförbund. Uppsala.

Blent, Karin (red.), Gezelius, Lars., Johansson, Jan., Mannberg Wretin, Karin., Rosjö, Susanne., Ryhd, Stig & Stroh, Olof. 1997. Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län. Länsstyrelsen i Uppsala län, Upplandsmuseet och Uppsala stift.

Bygd att vårda. 1984. Kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län 2. Upplands fornminnesförenings förlag. Uppsala.

FMIS. Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister Forsök. www.fmis.raa.se.

Stenberg, Ragnar. 1951. Skäfthammars kyrka. Upplands kyrkor. Konsthistorisk vägledning. Del III. Uppsala.

Upplandsmuseet (UM) Topografiska arkivet, Fotoarkivet.

Upplands runinskrifter 1957. Fjärde delen. Andra häftet.

Vård och underhållsplan. Skäfthammars kyrka. Uppsala län. 2006. Arkivrapport, Upplandsmuseet.